

De drie nog bestaande Nederlandse Kaatsbanen

De adel heeft zich met allerlei vormen van recreatie beziggehouden.

De boog kan niet altijd gespannen staan en regelmatige

ontspanning van lichaam en geest zou de intellectuele inspanning

die erop volgde alleen maar positief beïnvloeden, zo hadden al de

Italiaanse humanisten benadrukt. Zij prezen vooral de jacht en het

kaatsen met de kleine bal, het spel dat later zou evolueren tot

tennis. De prinsen van Oranje en de Nederlandse adel lieten vanaf

het midden van de zestiende eeuw overdekte kaatsbanen bouwen,

waar zij zich in alle jaargetijden konden uitleven. Nederland bezat

minstens vijftien van deze adellijke banen. Slechts drie hebben de

slopershamer overleefd. Hier volgt een kort relaas over hun

geschiedenis.

De Kaatsbaan bij Kasteel Bergh in 's-Heerenberg

Van Willem van Oranje is bekend dat hij het nobele kaatsspel beoefende, maar we kunnen hem niet bestempelen als een van de meest fanatieke adellijke spelers. Niettemin bezat de prins drie kaatsbanen, één bij het kasteel van Breda, een ander bij het Hof van Oranje in Brussel en verder ook nog de baan die de landsheer Philips de Schone rond 1500 had laten aanleggen op het Haagse Binnenhof, het voormalige grafelijke kasteel. In 1999 werd achter de Ridderzaal, de plaats waar de baan tussen 1500-1650 lag, een gedenksteen aangebracht als eerbetoon aan 's lands eerste adellijke kaatsbaan'. Een aantal getrouwen van Willem van Oranje legde een grote voorliefde voor het kaatsspel aan de dag.

Graaf Willem IV van den Bergh, de latere stadhouder van Gelre en Zutphen, ontving een groot deel van zijn opvoeding aan het Hof van Brussel. Op dertienjarige leeftijd werd hij voorgesteld aan keizer Karel V, die zich verder over de opvoeding van de jonker ontfermde. Willem van Oranje, vier jaar ouder dan Willem van den Bergh, verkeerde op het Brusselse hof vaak in zijn gezelschap. Wellicht hebben de twee met elkaar gespeeld op de kaatsbaan die in de tuin van het Coudenbergpaleis lag. Graaf Willem bleek reeds op jonge leeftijd gemakkelijk te verleiden tot een weddenschap. Bij een niet met name genoemd "spel" verloor hij een aantal "gouden koppen". Deze weddenschap speelde zich af tijdens een huwelijksplechtigheid in 1556 op het Kasteel

Meurs in Duitsland, niet ver gelegen van Willems eigen Kasteel Bergh in 's-Heerenberg. Het "spel" betrof hier wellicht een kaatsspel, omdat Kasteel Meurs een kaatsbaan bezat. Graaf Willem liep al spoedig hierna met plannen rond een soortgelijke baan te laten bouwen op zijn eigen kasteel. Volgens een contract met een metselaar en een timmerman die voor het werk aangenomen werden, werd de kaatsbaan van Kasteel Bergh in 1560 gemaakt.

Geuzenlied

Tijdens de 80-jarige oorlog koos Graaf Willem, met zijn zoon Herman van den Bergh, de Spaanse kant. Graaf Herman verdedigde met zijn "Paepsche" (= Roomse) troepen in 1591 de stad Deventer toen de zoon van Willem van Oranje, Prins Maurits, deze stad aanviel met het staatsleger. De belegeringen van Maurits inspireerden Cornelis van Nierwant, "Canonnier" in Maurits' leger, tot het schrijven van een gedicht, getiteld "Het Kaetspel van syne Excellentie". Dit geuzenlied was een allegorie. Van Nierwant, nauw betrokken bij de strijd in Gelre, vergeleek de aanval met een kaatspartij, een geliefde bezigheid van Maurits. Voor de port van Deventer aangekomen, daagde Maurits de Graaf uit of hij "speelen woude". Van Nierwant doet zijn relaas:
"[...] Wij quamen voort, tot aen de poort,

de Kaetsbaen ginck men stellen [...].

Doen kaetsten wij, met ons partij,

Dat spel moesten sy leeren."

Zoals we al kunnen aanvoelen, Maurits was de betere kaatser, Graaf Herman en zijn manschappen verloren en moesten zich overgeven.

Het kaatsbaangebouw van het Kasteel Bergh was oorspronkelijk ongeveer 30 meter lang, maar in de huidige situatie heeft het gebouw een lengte van 36 meter. Een verklaring hiervoor is te vinden in het feit dat in 1630 een hovenierswoning aan de baan werd gebouwd. Van de oorspronkelijke kaatsbaan is in het huidige gebouw nauwelijks meer iets te herkennen. De baan werd kort na de Tweede Wereldoorlog omgebouwd tot vijf woningen. Slechts de karakteristieke rechthoekige vorm doet nog aan de oorspronkelijke functie denken.

Ons land beschikt over nog twee gebouwen die als kaatsbaan hebben gediend. Om te beginnen verdiepen we ons in een wel zeer bijzondere baan, een gebouw dat, in tegenstelling tot de baan bij Kasteel Bergh, nog authentieke kenmerken van een kaatsbaan bezit: Huis ter Kleef in Haarlem.

De Kaatsbaan bij Huis ter Kleef in Haarlem

Hendrik van Brederode (1531-1568) stond bekend als de Grote Geus en wordt wel beschouwd als mede-grondlegger van de Nederlandse vrijheid tijdens de strijd tegen de Spanjaarden. De Brederodes werden op grond van hun afkomst en positie gezien als de

banen

Meurs in Duitsland, niet ver gelegen van Willems eigen Kasteel Bergh in ‘s-Heerenberg. Het “spel” betrof hier wellicht een kaatsspel, omdat Kasteel Meurs een kaatsbaan bezat. Graaf Willem liep al spoedig hierna met plannen rond een soortgelijke baan te laten bouwen op zijn eigen kasteel. Volgens een contract met een metselaar en een timmerman die voor het werk aangenomen werden, werd de kaatsbaan van Kasteel Bergh in 1560 gemaakt.

Geuzenlied

Tijdens de 80-jarige oorlog koos Graaf Willem, met zijn zoon Herman van den Bergh, de Spaanse kant. Graaf Herman verdedigde met zijn “Paepsche” (= Roomse) troepen in 1591 de stad Deventer toen de zoon van Willem van Oranje, Prins Maurits, deze stad aanviel met het staatse leger. De belegeringen van Maurits inspireerden Cornelis van Nierwant, “Canonnier” in Maurits’ leger, tot het schrijven van een gedicht, getiteld “Het Kaetspel van syne Excellentie”. Dit geuzenlied was een allegorie. Van Nierwant, nauw betrokken bij de strijd in Gelre, vergeleek de aanval met een kaatspartij, een geliefde bezigheid van Maurits. Voor de port van Deventer aangekomen, daagde Maurits de Graaf uit of hij “speelen woude”. Van Nierwant doet zijn relaas:

“[...] Wij quamen voort, tot aen de poort,

de Kaetsbaen ginck men stellen [...].

Doen kaetsten wij, met ons partij,

Dat spel moesten sy leeren.”

Zoals we al kunnen aanvoelen, Maurits was de betere kaatser, Graaf Herman en zijn manschappen verloren en moesten zich overgeven.

Het kaatsbaangebouw van het Kasteel Bergh was oorspronkelijk ongeveer 30 meter lang, maar in de huidige situatie heeft het gebouw een lengte van 36 meter. Een verklaring hiervoor is te vinden in het feit dat in 1630 een hovenierswoning aan de baan werd gebouwd. Van de oorspronkelijke kaatsbaan is in het huidige gebouw nauwelijks meer iets te herkennen. De baan werd kort na de Tweede Wereldoorlog omgebouwd tot vijf woningen. Slechts de karakteristieke rechthoekige vorm doet nog aan de oorspronkelijke functie denken.

Ons land beschikt over nog twee gebouwen die als kaatsbaan hebben gediend. Om te beginnen verdiepen we ons in een wel zeer bijzondere baan, een gebouw dat, in tegenstelling tot de baan bij Kasteel Bergh, nog authentieke kenmerken van een kaatsbaan bezit: Huis ter Kleef in Haarlem.

De Kaatsbaan bij Huis ter Kleef in Haarlem

Hendrik van Brederode (1531-1568) stond bekend als de Grote Geus en wordt wel beschouwd als mede-grondlegger van de Nederlandse vrijheid tijdens de strijd tegen de Spanjaarden. De Brederodes werden op grond van hun afkomst en positie gezien als de

natuurlijke leiders van de Hollandse adel. Hendrik was iemand die respect afdwong, hetgeen tot uitdrukking kwam in zijn verkiezing tot geuzenleider in 1566. Als leider van de Opstand was Brederode degene die op 5 april 1566 het Smeekschrift van het Verbond der Edelen aan Margaretha Parma aanbood. Onze vaderlandse dichter Hooft noemde Brederode: “kloeck van moedt en vernuft, heet van hooft en stijf van stuck”.

De kaatsbaan op Huis ter Kleef werd rond 1560 gebouwd, in een tijd dat een hele reeks van dergelijke bouwwerken in ons land tot stand kwam. Hendrik bezat zelf nog een andere kaatsbaan, namelijk op het Kasteel Batestein, gelegen in Vianen. Deze baan is verdwenen, net als het kasteel. Slechts de oorspronkelijk kasteelpoort van Batestein staat nog recht overeind.

Helaas beschikken we niet over een zestiende-eeuwse afbeelding van het oorspronkelijke Huis ter Kleef. In de 17^e eeuw werden wel allerlei interpretaties gemaakt, maar het is niet zeker dat deze waarheidsgetrouw zijn. Als bron diende steeds een aquarel van Seanredam van Huis ter Kleef, maar hij kende de oorspronkelijke kaatsbaan ook niet: de schilder werd in 1599 geboren. De eerste vermelding van de kaatsbaan treffen we aan in een opmerkelijke aantekening van 28 april 1573 in het *Memoriaelbouck* van de hand van Willem Jansz. Verwer, de burgemeester van Haarlem. Hij haalt Don Frederico, zoon van Alva, aan, die twaalf gevangenen had opgesloten in de kaatsbaan van Huis ter Kleef, waar zij al snel van de honger omkwamen. “Ik

De voormalige kaatsbaan te Haarlem in zijn huidige vorm.

heb ze het leven toegezegd, maar niet het eten”, zo had Don Frederico verklaard. Een situatietekening uit 1625 van de kaatsbaan geeft een goed beeld van zijn oorspronkelijke afmetingen: 26,5 x 8,75 meter. De situatie blijkt vrijwel onveranderd, de oorspronkelijke kaatsbaanmuren zijn nog grotendeels bewaard gebleven. De plattegrond van 1625 toont verder dat achter de baan een kamer van ruim vier meter lag en er een ruimte aan het torentje gebouwd was. Ook deze ruimtes bestaan nog steeds. De voorgevel van de

kaatsbaan laat zien dat deze niet altijd dezelfde hoogte heeft gehad en dat het gebouw wellicht oorspronkelijk een plat dak bezat. Het is mogelijk dat het in 1560 als een open kaatsbaan is gebouwd. Van het Huis ter Kleef, Brederodes kasteel, is slechts een ruïne over. In het jaar 1573 liet Alva het kasteel opblazen, waarschijnlijk uit angst dat het Hollands verzet Huis ter Kleef zou gebruiken bij een tegenaanval op het bezette Haarlem. De kaatsbaan overleefde de explosie.

De huidige voorgevel van de kaatsbaan vertoont duidelijke sporen van de bouwgeschiedenis van het gebouw. De drie steunberen aan de voorpleinzijde van de kaatsbaan, zichtbaar op de situatietekening van 1625, zijn ook nu nog te zien aan de zijgevel van het huidige gebouw. De vensters in de zijgevel zijn niet oorspronkelijk, maar

werden waarschijnlijk aan het begin van de 20^e eeuw aangebracht.

De oorspronkelijke kaatsbaan heeft hoogstwaarschijnlijk slechts gedurende een relatief korte tijd dienst gedaan als kaatsbaan. Hendrik van Brederode vluchtte in 1567 naar Duitsland en stierf daar in februari 1568. De kaatsbaan, het huis met het torentje op de Kleverlaan in Haarlem, fungeert nu als kantine en expositieruimte van de gemeentelijke Stadskweektuin.

Oudste overdekte kaatsbaan ter wereld
Burgemeester en Wethouders van Haarlem hebben opdracht gegeven na te gaan of het gebouw in zijn oorspronkelijke functie kan worden hersteld. Bij een positieve uitkomst zal vervolgens een calculatie van de kosten voor het project worden uitgevoerd. Indien

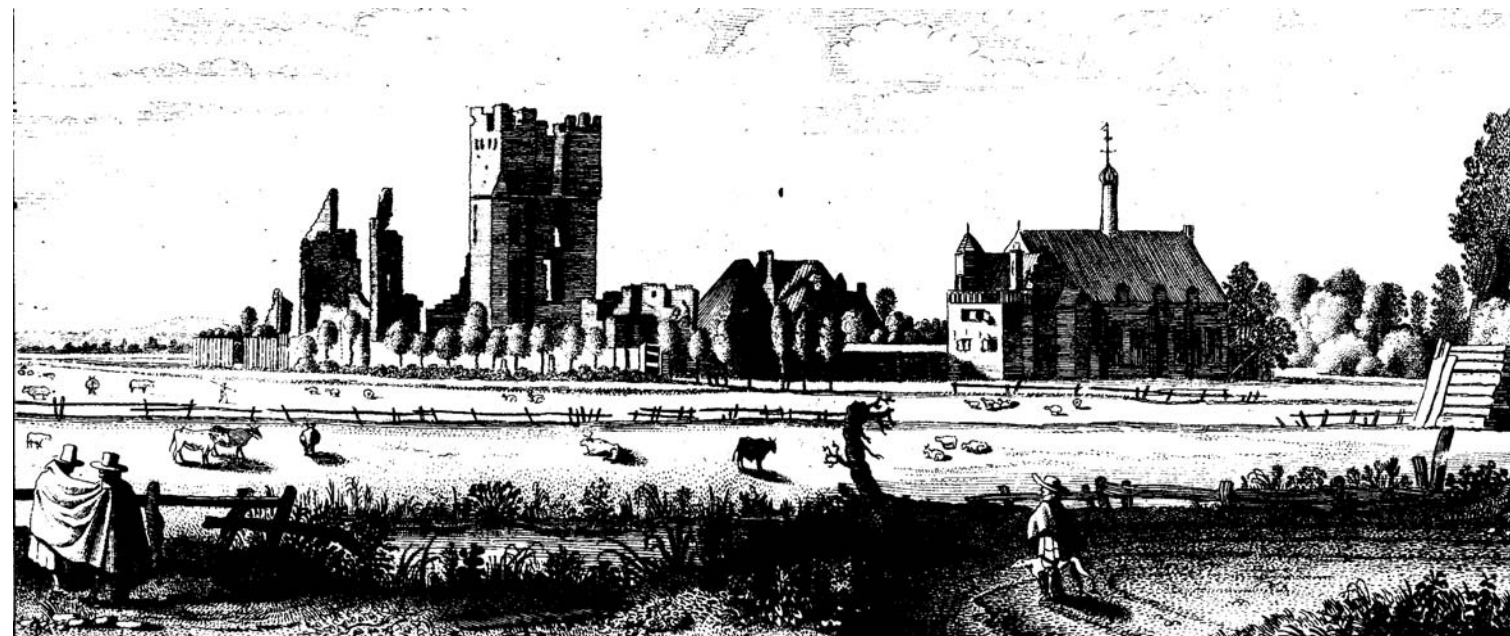
het project bouwtechnisch, financieel en politiek haalbaar blijkt te zijn, zou Haarlem over een uniek cultuurhistorisch monument komen te beschikken: de oudste overdekte kaatsbaan ter wereld.

Het aloude kaatsspel wordt nog steeds gespeeld en heet nu "real tennis". Hampton Court Palace met *The Royal Tennis Court* afficheert zich graag als de oudste baan (1528), maar slechts een van de huidige muren maakte onderdeel uit van de oorspronkelijke baan van Hendrik VIII. Haarlem zou met de realisering van een real tennisbaan bij Huis ter Kleef worden verrijkt met een voor Nederland unieke sportlocatie. Real tennis maakt in Groot-Brittannië (26 banen), de Verenigde Staten (11 banen), Australië (6 banen) en Frankrijk (3 *Jeu de Paume*-banen) een ware opleving door. Wereldwijd zijn er

7.000 spelers en real tennis kent al kampioenschappen sinds 1740. Elke club heeft twee of drie professionals in dienst, die ervoor verantwoordelijk zijn dat de baan regelmatig wordt gespeeld, die voorts lessen verzorgen voor de leden, demonstraties spelen en deelnemen aan internationale toernooien. De huidige wereldkampioen is Robert Fahey, professional van de Hobart Royal Tennis Club in Tasmanië. De op te richten Haarlemse real tennisclub Huis ter Kleef streeft naar een ledental van 120.

De Kaatsbaan bij Kasteel Amerongen

De meest recente van de drie overgebleven kaatsbaangebouwen staat bij het Kasteel Amerongen. Een vogelvluchtkaart van het kasteel uit omstreeks 1700 laat een

Gravure (circa 1628) van J. van de Velde naar P. Saenredam van het Huis ter Kleef. Links de ruïne, rechts de kaatsbaan.

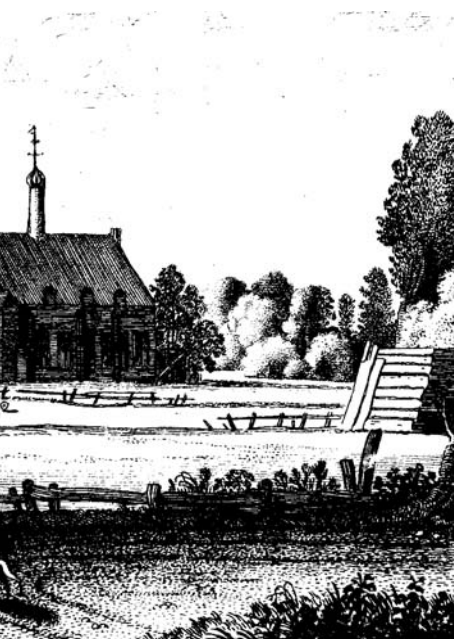

De voormalige kaatsbaan te Amerongen (onveranderd) die is omgebouwd tot koetshuis

het project bouwtechnisch, financieel en politiek haalbaar blijkt te zijn, zou Haarlem over een uniek cultuurhistorisch monument komen te beschikken: de oudste overdekte overdekte kaatsbaan ter wereld.

Het aloude kaatsspel wordt nog steeds gespeeld en heet nu "real tennis". Hampton Court Palace met *The Royal Tennis Court* afficheert zich graag als de oudste baan (1528), maar slechts een van de huidige muren maakte onderdeel uit van de oorspronkelijke baan van Hendrik VIII. Haarlem zou met de realisering van een real tennisbaan bij Huis ter Kleef worden verrijkt met een voor Nederland unieke sportlocatie. Real tennis maakt in Groot-Brittannië (26 banen), de Verenigde Staten (11 banen), Australië (6 banen) en Frankrijk (3 *Jeu de Paume*-banen) een ware opleving door. Wereldwijd zijn er

s de kaatsbaan.

7.000 spelers en real tennis kent al kampioenschappen sinds 1740. Elke club heeft twee of drie professionals in dienst, die ervoor verantwoordelijk zijn dat de baan regelmatig wordt gespeeld, die voorts lessen verzorgen voor de leden, demonstraties spelen en deelnemen aan internationale toernooien. De huidige wereldkampioen is Robert Fahey, professional van de Hobart Royal Tennis Club in Tasmanië. De op te richten Haarlemse real tennisclub Huis ter Kleef streeft naar een ledental van 120.

De Kaatsbaan bij Kasteel Amerongen

De meest recente van de drie overgebleven kaatsbaangebouwen staat bij het Kasteel Amerongen. Een vogelvluchtkaart van het kasteel uit omstreeks 1700 laat een

De voormalige kaatsbaan te Amerongen (onderaan, bij het water), die is omgebouwd tot koetshuis

rechthoekig ommuurd speelveld zien. Op deze open kaatsbaan konden de leden van het geslacht Van Reede zich met behulp van bal en racket uitleven. Godard Adriaan van Reede (1644-1704) en ook zijn zoon Godard, eerste Graaf van Athlone, zullen dit balspel geregeld hebben beoefend tijdens hun verblijf in Engeland, waar vrijwel elk adellijk huis van enige allure wel over een open of overdekte kaatsbaan ("tennis court") beschikte. Godard Adriaan van Reede zal ook vrijwel zeker door zijn werkgever, stadhouder Willem III, vanaf 1689 Koning van Engeland, zijn uitgenodigd een partijtje te spelen op de "Royal Tennis Court" van Willems favoriete Hampton Court Palace, onder de rook van Londen. Deze baan ligt er nog, zoals we zagen, maar Godards baan op Kasteel Amerongen bestaat niet meer.

De open kaatsbaan is later omgetoverd tot een overdekt koetshuis, waar nu door de bezoekers van het kasteel een drankje of een hapje kan worden gebruikt.

Cees de Bondt

Literatuur

Cees de Bondt. *"Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen ...?"; tennis in Nederland tussen 1500-1800*. Hilversum, 1993.

Voor de kaatsbaan bij Kasteel Amerongen zie de publicatie die uitkwam ter gelegenheid van de tentoonstelling die in 1999 op het kasteel werd gehouden: Marike Knuijt, Sunny Jansen en Cees de Bondt. *De Adel in beweging; aspecten van een sportief leven op een adellijk huis*. Amerongen, 1999.